

Erken Dönem Marksistlerinden İngiliz Marksist Tarihçilere: Marksist Tarih Yazımının Devamlılığı

Yusuf ÇINAR¹

Öz

Karl Marks, kullandığı metot ile öncelikle Grek dönemi tarihçilerinin görmezden geldiği ekonomik ve sosyal sebeplerin tarihi şekillendiren önemli bir unsur olduğunun altını çizmiş, üretim güçlerinin önemini vurgulamış ve alt yapı-üst yapı altyapı-üstyapı tartışmasını başlatmıştır. Marksist tarih yazımına katkı sunan akademisyenlerin ilk kuşağı Marks'ın düşüncelerini yorumlayan düşünürlerden meydana gelmektedir, ikinci kuşak ise soğuk savaşla birlikte Doğu Bloğu Komünist Partisi üyesi düşünürlerden oluşmaktadır. Bu çalışmada Ortodoks Marksistlerin değil, Marks'ın kaleme aldığı metinleri kendi yorumları ile ele alan düşünürlerin tarih yazımına yaptıkları katkılar ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Marksist tarih yazımının genel hatlarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte erken dönem Marksistler ile İngiliz Marksist tarihçilerin Marksizm'i farklı yorumlamalarının Marksist tarih yazımının bir bütünlük arz etmediği anlamına gelmediği vurgulanmakta yani Marksist tarih yazımında kavramsal ve içerik bağlamında bir devamlılığın söz konusu olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazımı, Marksizm, Marksist Tarih Yazımı, Komünist Parti.

From Early Marxists to British Marxist Historians : The Continuity of Marxist Historiography

Abstract

Karl Marx, through his adopted method, stressed that the economic and social reasons that were overlooked primarily by historians of the Greek period were important elements that shaped history, emphasized the importance of production powers and initiated the discussion of substructure and superstructure. The first generation of academics that contributed to the Marxist historiography consisted of thinkers that interpreted the ideas of Marx, whereas the second generation included thinkers that were members of the Eastern Block Communist Party with the cold war. This study approaches the contributions of Marxist thinkers to historiography, who examined the texts written by Marx with their own interpretation. The primary aim is to present the general terms of Marxist historiography. Additionally, it is emphasized that different interpretations of Marxism by early Marxists and British Marxist historians do not convey that Marxist historiography does not present unity, i.e., it is claimed that there is a continuity of Marxist historiography within the context of conceptual and content.

Key Words: Historiography, Marxism, Marxist historiography, Communist party.

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

1. Giriş

Tarih, geçmiş döneme ışık tutan belgeler bütünüdür. Bununla birlikte disiplin içerisinde geleceğe dönük genel geçer kuralların bulunup bulunamayacağı üzerine bir yöntem tartışmasının varlığından söz etmek mümkündür. Tarihin ne olduğuna dair tartışmaların temelinde yatan ana unsurlardan bir diğeri de tarihin sınırının ve içeriğinin ne olduğuna dairdir. Tarih başka bir ifade ile yaşayanların bilimidir ama ölümlerin çalışmalarını yok saymama üzerine kuruludur (Cadiou vd., 2013: 15). Tarih yazımının ilk olarak nerede başladığına yönelik iddialar var olsa da kesinlik taşımamaktadır. Herodot'un ilk tarih yazımının örneklerini sunduğuna dair iddialara karşın Herodot'tan önce Mısır ve Mezopotamya'da tarih çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Cadiou vd., 2013: 26). Eski Grek'te yaşayan tarihçilerin hangi konuyu ele alacakları veya ele alacakları konuyu nasıl anlatacaklarına dair farklılıklar günümüzde tarih yazımının devam eden güncel sorunsalları arasındadır. Bu tartışmaların başlangıcında yer alan esas özne ise tarihi kimin yaptığıdır. Bu noktada Grek döneminde yaşayan bir tarihçi coğrafi koşul ve sosyal şartların şekillendirdiği bir tarih üzerinden çalışma yaparken, sanı ve bilgi arasında bir fark ortaya konmuştur.

Grek döneminin tarih anlayışı tasvir üzerine temellenmiştir. Bu bir bakıma Antik Yunan tarihçilerinin, olayların neden ve nasıl meydana geldiğini açıklayamaması ile ilintilidir. Bununla birlikte sosyo-ekonomik yapılar, geçici ve değişken olmaları sebebiyle Grek döneminin tarihçileri tarafından dikkate alınmamıştır (Köksal, 2009: 1607). Roma İmparatorluğu ile birlikte tarih anlayışı tekçi bir anlayışa dönüşmüş ve tarih yazımı yoluyla Tanrı'ya hizmet edilmeye başlanmıştır. Tarihin bir bilim olarak kurumsallaşması ise Avrupa'da reform ve Rönesans hareketleri ile gerçekleşmiştir. Bu yeni uyanış yöntem tartışmalarını alevlendirmiştir (Cadiou vd., 2013: 62). Karl Marks bu dönemde yazmış olduğu Kapital Ekonomi Politigin Eleştirisi adlı eseri ile tarihin nasıl yazılacağına dair o döneme kadar yöntem bakımından rastlanmamış bir metot ortaya koymuştur. Karl Marks kullandığı metot ile öncelikle Grek dönemi tarihçilerinin görmezden geldiği ekonomik ve sosyal sebeplerin tarihi şekillendiren önemli bir unsur olduğunun altını çizmiş, üretim güçlerinin önemini vurgulamış ve altyapı-üstyapı tartışmasını başlatmıştır. Karl Marks pozitivist yöntemler ile tarihte genelgeçer yasalar aramıştır. Marks, 19. yüzyıl İngiltere'sini anlatırken geçmişten kopmamıştır. Geçmişin getirdiği bilgi ve yöntemden hareketle üretim güçleri arasındaki mücadeleye dikkat çekmiş ve yeni bir sorunsal ortaya atmış, kendine has tarihsel çerçeve kavram ile yeni bir bakış açısı sunmuştur. Bu bağlamda Marksizm'in tarih yazımına katkısı devletlerin tarih yazımında tek aktör olmasının karşısına birey temelli bir düşüncenin

ve yöntemin kitleler tarafından kabul edilmesini sağlaması ile yapmıştır. Marksizm'in bir ideoloji olarak ortaya çıkması ile birlikte devletlerin yapmış olduğu tekçi tarih yazımının aksine kendi içinde tutarlı fakat farklı yorumlanan birçok Marksist, tarih yazımı çalışmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Marksist tarih yazımına katkı sunan akademisyenlerin ilk kuşağı Marks'ın düşüncelerini yorumlayan düşünürlerden meydana gelmektedir, ikinci kuşak ise Soğuk Savaş'la birlikte Doğu Bloğu Komünist Partisi üyesi düşünürlerden oluşmaktadır (Iggers, 2011: 79). Bu çalışmada Ortodoks Marksistlerin, (Oğuz, 2007: 34) yani Marks'ı kitabı biçimde yorumlayan çalışmalardan daha çok Marks'ın kaleme aldığı metinleri kendi yorumları ile ele alan düşünürlerin tarih yazımına yaptıkları katkılar ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Marksist tarih yazımının genel hatlarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte erken dönem Marksistler ile İngiliz Marksist tarihçilerin Marksizm'i farklı yorumlamalarının Marksist tarih yazımının bir bütünlük arz etmediği anlamına gelmediği vurgulanmakta yani Marksist tarih yazımında kavramsal ve içerik bağlamında bir devamlılığın söz konusu olduğu iddia edilmektedir.

1. Karl Marks ve Tarih Yazımı

Marks, Kapital Ekonomi Politığın Eleştirisi adlı kitabının I. cildini 1867 yılında yayımlamış, Kapital çalışmasının diğer ciltleri ise, Engels tarafından yayına hazırlanmıştır. Marks bu çalışmalarında serfiliğin yerine geçen işçi sınıfının ortaya çıkışını ele almış, feodal dönemin yerini alan kapitalist dönemin nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. Marks bu eserlerinde izlemiş olduğu yöntem ile tarih yazımına önemli katkılar sağlamıştır. Marks'ın diğer önemli katkısı geliştirmiş olduğu yöntemi destekleyen yeni kavramlar olmuştur. Bu bağlamda alt yapı-üst yapı tartışması, diyalektik materyalizm, üretim güçleri gibi birçok kavram Marks'ın katkısı ile tartışmaya dâhil edilmiştir. Marks'ın üretim (altyapı) ve siyaset, fikirler ve devlet (üstyapı) arasındaki ilişkiye dair metaforunu (Marks, 2013: 20), (Perry, 2010: 287), (Hobsawm, 2012: 52) Marks'ın tarih anlayışı şeklinde okursak şu kanıya varabiliriz: Tarihi belirleyen ana unsur maddi ilişkiler bütünü oluşturduğu sosyo-ekonomik yapıdır (Özlem, 2001: 154). Marks'a göre üretici güçler ve üretim ilişkilerinin birliği toplumun altyapısının temelini oluşturmaktadır. Altyapının şekillendirdiği hukuk ideoloji ve siyaset üstyapısal özellik taşımaktadır (Öz, 2008: 25). Marksist tarih anlayışından hareketle birçok tarih çalışması yapılmıştır. Öyle ki Marksist tarihçiler hem aşağıdan, hem de yukardan tarih çalışması yapmıştır (Perry, 2010: 16), her iki yöntemi diyalektik yöntemle aynı fotoğrafta birleştirdiğimiz zaman bu karşıtların ayrı değil aynı bütünde birleşik olduğu sonucuna varabiliriz. Marks, Kapital adlı eserinin ön sözünde Hegelci diyalektik yöntemden

kendisinin kullandığı yöntemin tamamen farklı olduğunu dile getirmektedir. Marks'a göre Hegel "idea" adı altında düşünme sürecine bağımsız bir özne gibi davranmıştır (Marks, 2013: 28). Marks ise, kendisinin Hegel'in iddiasının tam aksini düşündüğünü belirtmiş ve düşüncenin maddi olandan bağımsız olamayacağını dile getirmiştir (Marks, 2013: 28). Karl Raimond Poper tam bu noktada Marks ve Engels'in ortaya attığı "şimdiye kadar ortaya çıkmış toplumların tüm tarihi, bir sınıf mücadelesi tarihidir" ifadesinin maddeciliği ne kadar yansıttığı üzerinde durur (Poper, 2010: 143). Öyle ki Poper'a göre, Hegel ve çoğu tarihçi ulusal savaşların çıkma nedenini ulusal çıkar kavramı ile açıklarken Marks ve Engels bu savaşların çıkış sebebini sınıf çatışması ile açıklamıştır (Poper, 2010: 143). Marks ve Engels ikilisinin ulusal savaşların nedenini açıklaması ile Hegel'in ulusal savaşları açıklaması düşünme sürecinin maddeden bağımlı veya bağımsız oluşu ile yakından ilgilidir.

Marks'ın diyalektik yöntemini benimsemesi neticesinde "çatışma" kavramı, Marks'ın düşüncelerinin temelini oluşturmuştur (Marks, 2013: 28), (Iggers, 2011: 79), (Vilar, 2012: 28). Diyalektik yöntem Marks'ın Hegel'den etkilendiği en önemli unsurdur. Diyalektik yöntemde önce tez ortaya konulmaktadır. Akabinde bu teze yönelik eleştiriler yani antitez ortaya atılmaktadır. En son aşamada ise bu çatışmadan sentez ortaya çıkmakta, zıtlıkların birliği meydana gelmektedir (Poper, 2010: 50).

Marks tarihsel evreleri tasnif etmiştir. Marks'a göre ilk evre toplumların avcılık, toplayıcılık dönemidir. Tarihin ikinci evresi ise insanların serflik yaparak hayatını idame ettirdiği dönemdir. Üçüncü evre ise toplumların toprağa bağlı olarak yaşamaya çalıştıkları feodal dönemdir. Son evre ise, sanayinin ortaya çıkışı ile işçilerin ücret karşılığında çalıştıkları dönemdir (Marks, 2013: 28), (Öz, 2008: 26).

19. yüzyıl İngiltere'sinden hareketle İngiltere'de bir devrim beklemesi, Marks'ın tarih anlayışının bir ürünüdür. Çünkü Kapital 1. ciltte anlattığı üzere İngiltere manifaktüre üretim şeklini feodal sistemden kapitalist sisteme bir geçiş olarak kullanmıştır. Nitekim Marks, işçilerin fabrika üretim şekliyle birlikte 19. yüzyıl kölesi olarak kullanılmasına daha fazla dayanamayacağı tespitinde bulunmaktadır (Marks, 2013: 243). Tam bu noktada Marksist tarihçiler arasında yaşanan, Avrupa'da meydana gelen işçi isyanlarının bilinçli bir işçi sınıfının başkaldırısı mı olduğuna dair araştırmalar ve yorumlar Marksist tarih yazımının ana karakterlerinden birini oluşturmuştur.

Marks ve Engels, "Biz tek bir bilim tanırız o da tarihtir" diyerek aslında Kapital adlı eserin işlediği gibi tarihi materyalist bir zemine oturtmuş ve tüm tarihin sınıf çatışmaları tarihi

olarak görülmesini sağlamıştır (Özlem, 2001: 157). Marks, tarihin konusunu insanın üretici gücünün incelemesi olarak tasnif edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Öz, 2008: 32). Nitekim Marks sömürücü üretim ilişkisinin bir sonucu olarak sınıf çatışmasının insanlık tarihine özgü olduğunu dile getirmiş, tarihsel olayların temelinde bu nedenin yattığını belirtmiştir (Marks, 2013: 243), (Perry, 2010: 88), (Oğuz, 2007: 32).

Marks'ın tarihi yorumlaması ile ilgili bir diğer eseri ise, Lois Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'idir. Bu eserde öncelikle Bonaparte'ın 2 Aralık 1851'deki darbesi tartışılmaktadır ve faşist rejimlerin nasıl analiz edileceğine dair ipuçları verilmektedir (Marks, 2016: 35), (Perry, 2010: 96). Bonaparte, hareket noktasını köylü ve proleterya odaklı yapmasına rağmen ilerleyen süreçte proletaryanın güvenini boşa çıkarmıştır. Burjuvazi ise Marks'a göre, siyasi ve ekonomik çıkarını Bonaparte'ı destekleyerek sağlayacağını düşünmüş fakat yanılmıştır. Marks bu eseri ile devrim sürecini alışılmış unsurların dışında sınıf analizi, dil ve sembolizm gibi yeni kavramlar kullanarak tahlil etmiş (Perry, 2010: 99) ve tarihin nasıl yazıldığını şu cümlelerde açıklamıştır:

“İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar ama kendi istedikleri gibi değil, kendi seçtikleri koşullarda değil, geçmişin kendilerine sunduğu belli koşullarda yaparlar” (Marks, 2016: 30).

Engels, Marksist tarih yazımının ana ilkelerinin oluşmasına Almanya'da Köylü Savaşı adlı eseri ile büyük katkı sunmuştur. Engels, Almanya köylü savaşlarının ilerleyen yıllarda devrimcilere nasıl ışık tutacağını açıklamak amacı ile kaleme aldığı eserde Alman köylülerinin 1475-1517 arasındaki ayaklanmalarını detaylı bir şekilde ele almış ve köylünün sosyal statüsünü incelemiştir (Engels, 2018: 17). Ayrıca Engels'in bu kitabında 1850 Endüstri Devrimi ile gelişen orta sınıfın “ilk evresine” yönelik tespitler bulunmaktadır (Engels, 2018: 12). Sonuçta Engels, sadece maddi hayatın incelenmesi ile bile bilimsel, tarihi bir kavrayışın oluşmasını sağlayabileceği kanaatine ulaşmıştır (Perry, 2010: 101). Engels, 16. yüzyıldaki Alman köylü savaşlarını ele alırken Marks ise Alman köylülerinin sosyal koşullarından şu şekilde bahsetmektedir:

“Keten, Kuzey Almanya'daki köylülerin en büyük zenginliklerinden birini oluşturur. İnsan soyu için şansızlık şu ki, bu refaha yol açmak yerine yalnızca sefalete engel olan yardımcı bir araçtır. Dolaysız vergiler angaryalar ve her türlü zorunlu hizmetler satın aldığı her şey için bunların üzerine bir de dolaylı vergiler ödemek zorunda olan Alman köylüsünü yere serer... Ve yıkımını tamamlamak üzere, ürünlerini istediği gibi istediği yerde istediği

şekilde satmaya cesaret edemez, bütün bunlar onu yavaş yavaş ama kesin olarak mahveder..."(Marks, 2013: 703).

Marks aslında kendine özgü bu kavramsal çerçevesi ile nesnel bilimsel bilginin peşine düşmüş, pozitivist yöntemlerle doğa bilimlerinde olan yasaların sosyal bilimlerde de olabileceğini vurgulamıştır. Marks'ın tarihte yasalar aramasının altında ütopyacı olarak ele alınan sosyalizmin bilimsel olduğunu gösterme çabası yatmaktadır (Poper, 2010: 109). Marks'ın tarihsel gelişmeleri yasa ile açıklama çabasının arka planında aydınlanmanın etkisi yadsınamaz (Perry, 2010: 63). Bu husustan hareketle Marc Bloch, Marks'ın tarihselciliğini eleştirmiş ve tarihin en ayırt edici unsurunun şiirsellik olduğunu vurgulamıştır. Bloch, indirgemeci modeli reddetmiş ve tarihin yasalarla yazılamayacağını iddia etmiştir (Bloch, 2013: 16).

2. Erken Dönem Marksist Tarih Yazımı

20. yüzyıl Marksist tarih yazımı için yeni Marksist yorumlar ortaya çıktığından önemli bir dönemdir. Bu dönem itibariyle yeni Marksist yorumları Lukács, Troçki, Gramsci, Plekhanov, Lenin, Rosa Lüksemburg gibi önemli Marksist yazarlar, erken dönem Marksist tarihçiler olarak tanımlanabilir. Burada Lukács, Troçki, Gramsci'nin Marksist tarih yazımına katkılarından hareketle Komünist Parti Tarihçileri arasında var olan bağlantısı ortaya konulacaktır.

Macar düşünür Georg Lukács, *History and Class Consciousness (1925)* adlı eseri ile Hegelci Marksist olarak bilinmektedir. Ayrıca Lukács, kitabının alt başlığında belirttiği gibi Marksist Diyalektik içinde çalışmasını yorumlamaktadır. Hegel'in diyalektik yöntemine bağlı kalmakla birlikte Proleterya'nın devrimin yapılmasında çok önemli görevi olduğunu dile getirmekte ve sınıf bilincinden bahsetmektedir (Lukács, 1971: 45-49). Bu çalışma ile Lukács, aslında Hegel'in düşüncelerinden hareketle işçi sınıfının tarihsel gelişmeleri değiştirebilecek özelliğe sahip olan bir özne ve işçi sınıfının aynı zamanda tarihin de etkilediği bir nesne konumunda olduğunu belirtmiştir. Lukács bu çalışmasında nesne ile özneyi birleştirmeyi hedeflemiştir (Lukács, 1971: 72-73), (Çolak 2011: 92-92).

Lukács, kapitalizmin yayılma evresine girmekle beraber şeyleşme döneminin başladığını ifade etmiştir. Ona göre, öncesinde insani ilişkiler çerçevesinde gelişen ilişkiler metalaşmış fiyatı olmayan hiçbir şeyin olmadığı bir döneme girilmiştir (Lukács, 1971: 42-43). Lukács, toplumun şeyleşmesinin burjuva düşüncesinin temelinde yatan esasların ortaya

çıkarılmasına yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bu bir bakıma burjuva tarih felsefesinin şekleşmeye verdiği önem hasebiyle gerçek tarihten kopuşu ifade etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Lukács burjuva tarihini pratikten uzak söylem olarak görmektedir (Lukács, 1971: 10). Bu minvalde Lukács, kendinden sonraki kuşakların eleştirel bakış açısının gelişmesine önemli katkı sunmuştur (Perry, 2010: 144).

Troçki'nin kaleme aldığı "Rusya'nın Devrim Tarihi" adlı kitap, devriminin neden Rusya'da gerçekleştiğine ışık tutmaktadır. Almanya'da köylü savaşı, Marks'ın Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i ve Rus Devrimi'nin gerçekleşmesi arasında önemli bir devamlılık esastır (Perry, 2010: 124). Troçki'nin Rus Devrimi'nin Tarihi adlı eseri ilk baskısını 1932 yılında yapmıştır. Troçki bu eserinde Rus devriminin Rusya topraklarında tesadüf eseri ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Kitabın proletarya ve köylüler kısmında anlatıldığı üzere devrimin arka planında siyasi grevler yatmaktadır. 1903 yılında siyasi grevlerin sayısı Rus topraklarında 87 iken, Japon Rus Savaşının sonucu siyasi grevlerin sayısı 1843'e çıkmıştır. 1914'te yılında siyasi grev sayısı 1059 olmuştur. 1917 Şubat'ında ayaklananlar ise askerler ve çalışanlar ayaklanmıştır (Trotsky, 2008: 53). 1917 Ekim Devrimi'nin bilinçli bir şekilde gerçekleştiğine dair bilgi veren Troçki, köylülerin çekmiş olduğu toprak sıkıntısına dikkat çekerek köylü ayaklanmalarının proletarya bilincinin şekillenmesinde önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır (Trotsky, 2008: 65).

Troçki, "sürekli" devrim sloganının, Rusya'nın 1905 savaşı süresince köylülerin çok zor koşullar altında yaşadığı dönemde, nereden hareketle gündeme geldiği sorusunu dile getirir (Troçki, 1976: 10). Troçki bu sorunun cevabını Lenin'in cümleleriyle belirtir.

"...Avrupa'daki devrimci kuşakların omuzları üzerinde yükselen Rus devrimcilerin, tüm demokratik dönüşümü, asgari programımızın tamamını daha önce görülmemiş bir bütünlükle başaracaklarını hayal etmeye hakları vardır", "... Ve bu başarılırsa... o zaman devrimci yangın Avrupa'yı saracaktır... Sırası gelen Avrupa işçi sınıfı ayaklanacak ve bize nasıl yapılacağını gösterecektir; o zaman Avrupa'daki devrimci yükseliş dönüp Rusya'yı etkileyecek ve birkaç yıllık devrimci dönem birkaç on yıla yayılacaktır." (Lenin, 2003: 30), (Troçki, 2013).

Troçki için Avrupa'da kazanılacak zaferler 1905 yılı itibariyle Rusya proletaryasının iktidar mücadelesini başlatacağını belirtmiştir (Troçki, 1976: 10). Başka bir ifade ile sürekli devrim söyleminin temeli Troçki tarafından Lenin'e dayandırılırken, son tahlilde Troçki'nin Stalin'in tek ülkede sosyalizm savına karşın sürekli devrim önermesinin temeli Marks'ın

evrensel tarih iddiasına dayanmaktadır. Tarihsel ilerleme, evrensel tarih kavramları arasında önemli bir kavramsal bağlantı söz konusudur. Tarihsel ilerleme Marks'ın Hegel'den miras aldığı önemli bir kavramdır. Marks'ın tarihin akılcı bir topluma doğru ilerleyeceği inancı, evrensel tarih olup olamayacağına dair tartışmaları başlatmıştır. Marks'ın iddiası evrensel tarih anlayışının proleter devrimle gerçekleşeceği yani proleter devrimin bütün ülkelerde yaşanması ile mümkün olabileceğidir (Fukuyama, 1999: 77).

Marksist tarih yazımı ile ilgili tartışmaların yeni yeni filizlendiği dönemde Antonio Gramsci bu konu ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Gramsci, Marks'ın Kapital ve diğer eserlerinde ortaya attığı fikirlerin bir felsefe ürünü mü yoksa tarihsel olgular mı olduğunu değerlendirmiştir (Gramsci, 1986: 255). Marksizm'in tam bir felsefe olarak değil, basit bir tarih ve politika teorisi olarak kabul edilmesine itiraz etmiştir. Gramsci, Marksizm'in tarihselciliğinin kendiliğinden meydana geldiğini dile getirmekte ve Marksizm'in bir felsefe olduğu vurgusunu yapmaktadır (Gramsci, 1986: 255). Kapitalizmin kendi işleyişinden kaynaklanan çelişkileri içerisinde barındığını vurgulamış, tarihsel politik analizlerde iki noktaya dikkat çekmiştir:

"Tarihsel-politik analizde sıkça düşünülen yanılılardan biri organik olanla konjonktürel olan arasındaki doğru ilişkiyi bulamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu da gerçekte dolaylı etkileyen nedenleri göz ardı ederek, doğrudan doğruya etkileyen nedenlerin biricik etkili nedenler olduğunu ileri sürmeye yol açar. Birinci durumda bir 'ekonomizm' aşırılığı ya da örgütsel çokbilmişlik, ikinci durumda ise 'ideolojizm' aşırılığı vardır." (Özınanır, 2013).

Marksist tarih yazımının nasıl evrildiğinin önemli bir örneği Fransa'da yaşanmıştır. 1948'e doğru Gramsci'nin görüşlerine yakın bir tez ortaya atılmış, burjuva bilimi ve proleter bilim ayrımı yapılmıştır. Bu tez komünist tarihçiler tarafından öznelci olmakla eleştirilmiş ve çürütülmüştür (Texier, 1985: 59). Marksizm'in nesnel bilgi arayışı Marksist tarih yazımının bir amacı mı olduğu yoksa bir sorunsalı mı olduğuna dair tartışmalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da yoğunlaşmıştır. Erken dönem Marksist düşünürler ikinci dünya savaşı sonrası Komünist Parti tarihçilerinin çalışmalarını etkilemiştir.

3. Komünist Parti Tarihçileri ve Tarih Yazımı

İngiliz Komünist Parti Tarihçiler Grubu 1946 yılında kurulmuştur, Christopher Hill'in 1938'de yayımlanan *History of England* adlı eseri ve Maurice Dobb'un 1946 yılında

yayımlanan *Studies in the Development of Capitalism* adlı eseri Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun yaklaşımını etkilemiştir (Perry, 2010: 158).

Marksist tarih görüşüne göre tarihsel materyalizm, “toplumdaki ekonomik gelişmeleri, üretim biçimindeki değişiklikleri ve sınıfların birbirleriyle çatışmasını, tüm önemli tarihsel olayların nihai nedeni olarak görür” (Perry, 2010: 295). Dobb, Marksizm’i tarihsel materyalizm olarak gördüğünü belirtmiş ve tarihsel bilginin sadece tarihsel tecrübenin incelenmesi ile edinileceğini ifade etmiştir (Dobb, 2001: 15). Bunun anlamı Kaye’e göre; tarihsel bilginin olgu olmadan elde edilemeyeceği ve sezgiler ile tarihsel bilgiye ulaşmanın mümkün olmayacağıdır (Kaye, 2009: 59). Bu bağlamda Dobb, çoğu iktisatçı olan diğer Marksist tarihçilerin yaptığı gibi sınıf mücadelesini ekonomik veriler kullanarak açıklamıştır. Dobb’un temel konularından biri de kapitalizmin nasıl doğduğu üzerinedir (Dobb, 1981: 12). Dobb, feodal dönemde dahi kapitalist üretim dönemine geçmeden önce üretim güçlerinde üretimin artırılmasını sağlayacak makinelerin ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Dobb, 1998: 15). Dobb'un burada söz konusu ettiği "kapitalist üretimin çocukluğu" dönemindeki makineleşme sürecinden ziyade ön hazırlık dönemindeki gelişmelerdi (Hilton vd. 1984: 69). Buradan hareketle Dobb’a göre feodalite, kapitalist model ortaya çıkmadan önce çökmüştür (Dobb, 2001: 20). Dobb için diğer önemli hususlardan bir diğeri de sermaye-ücretli emek ilişkisidir ve ücretli emeğin ortaya çıkmasının fabrikalarda çalışmaya başlayan işçilerle başladığını belirtmektedir (Dobb, 1981: 16). Dobb, II. Dünya Savaşı sonrasında komünist hareketlerin güçlenmesinin altında yatan esas sebebin işçilerin sınıfsal bilince sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiş, işçilerin savaş döneminden kuvvetlenerek çıkmasını devlet kapitalizminin bir sonucu olarak görmüştür. Savaş zamanında devletin işçileri daha çok kontrol etse de normal zamanda hammadde elde edilmesi ve üretim için dağıtılması aşamasında işçilerin örgütlenmesine karşılık işçiye veremeyeceği ödümleri verebilir olduğu iddiasında bulunmuştur (Dobb, 1981: 44). İşçilerin bu fırsatı iyi değerlendirdiğini belirten Dobb, örgütlenen işçilerin ikinci dünya savaşından güçlenerek çıktığını vurgulamıştır. Toplumsal üretim ilişkilerini gösteren ekonomi politik bir tanımlama yaparak aslında Marksist tarih yazımının altyapı-üstyapı çalışmalarına yoğunlaşmaları yerine materyalist analizler ile sınıf ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmuştur (Dobb, 2001: 65).

Kapitalist gelişimi açıklama şekli Marksistler arasında Açık Marksizm-Kapalı Marksizm tartışmalarını başlatmıştır. Burada açık Marksizm yaklaşımında fikir itibariyle Dobb’un fikirlerinin izlerinin görüldüğü iddia edilebilir. Açık Marksizm, kapitalist gelişimin tarih üstü yasalarla açıklanmasına karşı çıkar. Açık Marksizm diyalektik materyalizm yerine

Dobb gibi tarihsel materyalist perspektifini benimser.² Dobb'un tarihsel yazım metodu kendisinden sonra gelen Marksist çalışmaları etkilemiştir.

Marksist bir toplumsal tarihçi olan Rodney Hilton, feodal dönemi tanımlarken bu dönemi toprağa bağlı kölelik olarak adlandırır. Hilton'un yapmış olduğu çalışmalar feodalite kavramına yönelik yeni tartışmalar yaratmış, haneye dayalı ekonomi kavramı yeni tartışmalara kapı aralamıştır (Hilton vd., 1984: 13). Hilton'un Marksist tarih yazımında önemli bir yer tutmasının en önemli nedeni erken dönem Marksistlerin görüşlerinin bir ileri boyutunu dile getirmiş olması ve köylülüğün bir politik aktör olduğunu iddia etmiş olmasıdır (Hilton vd., 1984: 13). Köylüler Hilton'a göre, kendi yaşamlarını idame ettirebilecek üretim araçlarına sahipti. Bu üretim sürecinde önemli bir görevi olan aileler köylülükten türeyen tarım işçiliği yaparlardı. Hilton'a göre, İngiltere'de 14. yüzyılda yaşanan nüfus çöküşü çiftçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlamış, bu süreç İngiliz tarım devrimi içerisinde evrilmiştir (Hilton vd., 1984: 83), (Epstein ve Hilton, 2007: 27). Öyle ki Hilton, feodal dönemi anlatırken kilise, devlet, toprak sahipleri ve diğer sınıfların hayatlarını devam ettirmek için ekonomik yeniden üretimin gerçekleştiğini belirtmektedir (Hilton vd., 1984: 12). Hilton, 1956 yılından sonra yaptığı çalışmalarda altyapı-üst yapı modelini reddederek sınıf bilinci üzerine yoğunlaşmıştır (Hilton vd., 1984: 14). Bu bağlamda Hilton, 1381 yılında İngiltere'de yaşanan köylü ayaklanmasının ilk sınıf çatışması olduğunu vurgulamaktadır. Lord ve köylüler arasında çatışma yaşanırken, Hilton erkeklerin köylü yaşamına yaptığı katkı yanında kadınların da köy yaşamına yaptığı katkıyı ifade etmiştir. Hilton kadınların sınıf pozisyonlarının onların cinsiyetinden daha önemli olduğunu belirtmiştir (Dyer, 2013). Aslında Hilton'un bu açıklamaları önemli bir noktaya vurgu yapmıştır. Hilton'a göre, 20. yüzyılda yaşayan biri için Orta Çağ durağan bir çağ değildir, köylü hareketleri değişimin ve gelişimin bir sonucudur. Tam bu noktada Hilton, tarih ilerlemesinin altını çizmektedir. Hilton'u önemli yapan bir diğer husus, Hilton'un aşağıdan yukarıya tarih çalışması yapan ilk Komünist Parti Grubu'nun üyesi olmasıdır (Kaye, 2009: 127).

Christopher Hill, 17. yüzyıl İngiliz tarihi üzerine II. Dünya Savaşı sonrasında, Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nda önemli çalışmalar yapmıştır. Hill, yazılarında Kaye'a göre, iki tez üzerinde durmuştur. Hill birinci tezinde İngiliz devriminin bir sosyal devrim olduğunu iddia etmiş ve bu devrimin burjuva devrimi olduğunu vurgulamıştır (Kaye, 2009:

²Açık Marksizmi savunanlar tarafından diyalektik materyalist yöntemlerle toplumu açıklamaya çalışmanın teori/pratik yapı/mücadele arasında ilişki kurulması Açık Marksizm tarafından teorinin kapanımı olarak açıklamaktadır. Açık Marksizm "açık" kavramını tüm bu perspektiflere alternatif olduğu için kullanır (Çelik, 2001: 215).

142). Hill'in ikinci tezine göre, İngiliz devrimi kapitalist devrim olmasına rağmen demokrasiyi ilerletmiştir (Hill, 2016: 330). Hill erken dönem Marksist tarihçilerin ekonomik sebepler üzerinden değerlendirmelerini daha da geliştirerek İngiliz devriminin toplumsal açıklamasını yapmıştır. Başka bir ifade ile Hill, İngiliz Devrimi'ni toplumu ilgilendiren dinsel, ekonomik, siyasi ölçekleri bir potada birleştirerek açıklamaktadır (Hill, 2016: 340). Hill'e göre İngiliz devriminin en önemli sonucu toprak sahipleri için sermaye birikiminin sağlanmasını kolaylaştırması ve endüstri devrimine giden yolu açmasıdır. (Hill, 2016: 332). Kaye, Hill'in yorumundan hareketle İngiliz Devrimi'nin sadece politik hayatı, ekonomik hayatı ve dinsel hayatı etkilemediğini belirtmiş, bütüncül bir bakış açısıyla İngiliz Devrimi'nin bütün bir hayatı etkilediğini vurgulamıştır (Kaye, 2009: 176). Hill yazmış olduğu "*The World Turned Upside Down*" adlı eserin önsözünde belirttiği gibi, Orta Çağ dönemine ışık tutmakta ve 17. yüzyılda sosyal değişimlerle tersine dönen sosyal statülere dikkat çekmektedir (Hill, 1991: 16).

Hill, feodal dönemi lordlar ve kullar arasındaki ilişkiler bütünü olarak tanımlamakta ve İngiltere'deki nüfus artışına dikkat çekmektedir (Hill, 1991: 41). Hill, Orta Çağ toplumunun inanış biçimini ele alarak dinin toplumlarda çok etkili bir güç olduğunu belirtmiş ve sekülerleşme sürecini analiz etmiştir. Hill'e göre, insanların cehennem ile korkutulmaması ve dünya güçleri tarafından inancından dolayı cezalandırılmaması gereklidir. Orta Çağ İngiliz toplumunun yaşadığı problemler İngiliz Devrimi ile yeni bir aşamaya girmiştir ve insanların özgürleşmesine sebep olmuştur (Hill, 1991: 154). Hill'in bu çalışmasında İngiliz Devrimi'nin sosyal yansımalarına verdiği bir diğer örnek ise, Orta Çağ toplumunun cinsel yaşamının özgürleştiğini vurgulamış olmasıdır (Hill, 1991: 319).

Eric Hobsbawn, diğer İngiliz Marksist tarihçiler gibi Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nda önemli çalışmalara imza atmıştır. Hobsbawn'ı diğer İngiliz komünist tarihçilerden ayıran en önemli husus şudur: 1956 yılında Macaristan'da gerçekleşen antikomünist ayaklanmanın son derece sert bastırılması tepkilere neden olmuş ve Hill, Hilton, Thompson Komünist Parti'den ayrılmıştır, Hobsbawn ise Komünist Parti'den ayrılmamıştır. Hobsbawn Komünist Parti'ye ölünceye kadar yani 2012 yılına kadar sıkı sıkıya bağlı kalmıştır (Yayla, 2018). Atilla Yayla, Hobsbawn'ın komünizme bağlılığını gençlik döneminde Nazizmin yükselişini görmesine ve Yahudi olmasına bağlamaktadır (Yayla, 2018). Hobsbawn, 20. yüzyıl tarihi çalışmak yerine 19. yüzyıl tarihini çalışmayı tercih etmiştir. Hobsbawn'a bu bağlamda yapılan en önemli eleştiri sınırlı kaldığı iddia edilen üç konuyla ilgilidir. Birinci olarak Hobsbawn'ın, tarihin ne kadar Marksistleşirse bir o kadar gerçeğe daha çok

yaklaşacağına inanması, çok fazla eleştiri almasına sebep olmuştur. İkinci olarak Hobsbawn'ın Komünist Parti'nin kurulmasından sonraki süreçle ilgilenmemesi Komünist Parti'nin yapmış olduğu yanlış uygulamaları dile getirmek istememesinden kaynaklandığına dair iddiaların ortaya atılmasına sebep olmuştur. Üçüncüsü Hobsbawn'ın Komünist Parti'ye bağlılığının, tarihin Marksist araçlardan daha çok Komünist Parti'nin kabul ettiği metotlar ile ele almasına yol açtığı eleştirisidir (Yayla, 2018). Hobsbawn, bu eleştirilere karşılık, *“Çünkü benim bir işçi sınıfı tarihçisi olduğum zamanda hem gerçek bir Ortodoks Komünist olmanız hem de Komünist Parti'nin aktif olduğu dönem hakkında açıkça yazılar yazmanız mümkün değildi, çünkü Komünist Parti'nin 1920'de kurulmasıyla her şeyin değiştiğine dair bir inanç vardı. Ben her şeyin değiştiğine inanmadım fakat bunu açıkça söylemek hem akıllıca hem de kibarca olmazdı”* diyerek (Kaye, 2009: 127) Komünist Parti'ye bağlılığını bir kez daha vurgulamıştır. Bununla birlikte Hobsbawn Marks'ın yaptığı Kapital adlı çalışmasının çok daha fazla itibar görmesi gerektiğini vurgulamış ve Marks'ın yanlış algılandığını belirtmiştir (The Economist, 2002).

Hobsbawn yaptığı çalışmalarda tarihin sadece maddi ortamların yansıması olduğu iddiasını reddetmiş ve tarihi ekonomik açıklamalarla anlatan tarihçileri burjuva tarihçileri olarak nitelmiştir. Hobsbawn, toplumsal üretim ilişkilerini açıklarken sınıf mücadelesine dikkat çekmiştir (Hobsbawn, 1998a: 26). Hobsbawn, Devrim Çağı adlı kitabında tarımsal gelişmenin saf kapitalist bir açıdan sadece İngiltere'de ortaya çıkmasına dikkat çekmektedir. İngiltere'de toprak mülkiyetinin ticari üretim yapan orta ölçekli kiracılardan oluştuğunu, bunun yanında sınıfsal açıdan ise mülkiyet sahiplerinin çiftçiler olduğunu belirtmiştir (Hobsbawn, 1998: 26).

1830'lu yıllarda Endüstri Devrimi'nin İngiltere'de başlaması Hobsbawn'ın dikkatini çekmiş ve Endüstri Devrimi Hobsbawn'a göre, ilk kez bu tarihlerde toplumların kendi üretici güçlerinin yarattığı zincirlerden kurtulması anlamına gelmiştir. Bundan böyle üretici güçler, durmadan, hızla ve bugüne dek sınırsız bir biçimde insan, mal ve hizmet artışı gerçekleştirebilecektir (Hobsbawn, 1998a: 26). İngiltere'nin sanayileşmesi, gücünü artırmış ve kendisinden başka devlette olmayacak silahlara ve gemilere sahip olmasının yolunu açmıştır. İngiltere tarımdan sanayiye geçerek bu geçişi yapan ilk ülke olma unvanını kazanırken tarım, gelir kaynağı olma bakımından ikinci sıraya düşmüştür, tarıma bağlı kalan ülkeler güç kaybetmeye başlamıştır (Hobsbawn, 1998b: 195). Bu bağlamda Hobsbawn, analizlerini sadece işçi sınıfının mücadelesine dayandırmamış, kapitalizmin gelişimini anlatan ayrıntılı çalışmalar sunmuştur (Kaye, 2009: 207).

E. P. Thompson “*the Making of the English Working Class*” adlı eseri ile en çok konuşulan İngiliz Komünist Parti tarihçileri arasına girmiştir. 1940-1950 yılları arasında aktif olan Thompson, Komünist Tarihçiler Grubu arasında önemli çalışmalarda bulunmuştur (Kaye, 2009: 223). Thompson’ı diğer tarihçilerden ayıran temel unsur, tarihsel analizlerinde insana vermiş olduğu önemdir. Bu bağlamda Thompson, sürekli olarak ekonomik belirlenimci olma ve insanın özne olma rolünü yadsıyan toplum bilim çalışmalarına ve Marksizm türüne karşı entelektüel bir mücadele vermiştir (Thompson, 2015: 847). Thompson, çalışmalarında bir bakıma İngiliz halkının siyasi ve kültürel var oluşunu anlatmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 182). Thompson, Marksist tarihçiler arasında “sınıf”ın verili bir kavram olduğuna dair iddiaları eleştirerek sınıfın aslında insan ilişkileri ile şekillendiğini belirtmiştir (Thompson, 2015: 848). Aslında Thompson’un kitabını yazdığı 1963 yılında Batı, sosyal değişimleri çok fazla yaşamış ve Marksizm’in yeniden tanımlanması üzerine tartışmalar ortaya çıkmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 181). Thompson, Komünist Parti’den 1956 yılında ayrılmasına rağmen bir komünist parti düşmanı veya anti Sovyetler Birlikçi olmamış, aksine Avrupa Komünizmi’nin demokratik olması gerektiği sonucuna varmıştır (Gray ve Thompson, 1979: 187). Thompson’ı diğer İngiliz komünist tarihçilerden ayıran bir diğer unsur ise aşağıdan yukarıya tarihsel yöntem yerine yukardan aşağıya tarih çalışmaları yapmasıdır (Thompson, 2015: 545), (Sewell, 2016). Öyle ki Thompson’a göre işçi sınıfının ortaya çıkması sanayi devrimin bir sonucu değildir, işçi sınıfı kapitalist sömürünün ürünüdür (Thompson, 2015: 243). Thompson’a göre, kültür de işçi sınıfının kurucu unsurudur (Perry, 2010: 180). Thompson’ın kültüre yüklemiş olduğu anlam Thompson’ın Annales okulunun kültürel dilini ve yaklaşımını benimsemesine neden olmuştur (Perry, 2010: 185). Aslında Thompson’ın kültürle bu denli ilgilenmesinin arka planında altyapının sadece ekonomik bileşenlerden oluşmadığı, beşeri bileşenleri de içerdiği fikri yatmaktadır (Thompson, 2015: 545), (Kaye, 2009: 249). Bu bağlamda Thompson’ın çalışmaları hem tarih temelli ve kuram üreten hem de politik amaçlıdır (Kaye, 2009: 230).

4. Sonuç

Hegel’in maddeden bağımsız “idea”sını maddeyle bütünleştiren Marks, 19. yüzyılda kapitalizmin nasıl evirildiğine dair bazı tespitlerde bulunmuştur. Marks kendisinden sonra gelecek Marksistlerin çoğunun yapmadığını yapmış, yaşadığı yüzyılı geçmişle bütünleştirerek anlatmıştır. Erken dönem Marksistlerinden olan Lukács özne-nesne tartışmasının başlamasına vesile olmuş, insanın tarihin şekillenmesinde hem özne hem de tarihsel süreçte meydana gelen gelişmelerden etkilenebilen bir nesne olduğu önermesinde bulunmuştur. Troçki ise

erken dönem Marksistler arasında yaşadığı dönemdeki gelişmeleri tahlil etmesi bakımından diğerlerinden ayrılır. Troçki, 1917 Ekim Devrimi'nin bilinçli olarak yapıldığını belirtmiş ve 1905 yenilgisinden 1917 devrimine kadar geçen köylü ayaklanmalarına dem vurmuştur. Köylü ayaklanmaları tıpkı İngiliz devriminde olduğu gibi Rus devriminde proleter bilincin oluşmasını sağlamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, Marksist tarihçiler kendi aralarında farklı yöntemler kullansalar da önemli ortak noktalarından bir tanesi bağlantılı bir tarih ortaya koyabilmeleridir. Erken dönem Marksistlerden olan Gramsci, Marksist tarihçilerin peşine düştüğü sosyal yasaların aslında Marksizm perspektifinde özneliğin kaybolmasına sebep olduğunu vurgulamış, konjonktürel olan ile organik olan yani geçmişten beri süregelen olgular arasında doğru ilişkinin kurulamamasının sonucu olarak, çoğu Marksist tarihçinin 18. ve 19. yüzyıl tarihsel gelişmelerine aşırı ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde hapsolmalarına sebep olduğunu belirtmiştir.

Marksist tarihçilerin metodolojik olarak alt yapı-üst yapı ve tarihsel materyalizm konseptinden hareket etmeleri özellikle İngiliz Marksist tarihçiler arasında emeğin ve kapitalizmin ne zaman çıktığına dair tartışmaların birbiriyle bütünleşmelerini sağlamıştır. İngiliz Marksist tarihçilerin, proleter bilinci araştırırken köylülüğün proletaryadan önceki emeğin ilk hâli olduğu tespiti, Troçki'nin Ekim Devrimi'ni köylü ayaklanmaları ve proleter bilinç ile ilişkilendirmesiyle yakından ilgilidir. Bir diğer İngiliz Marksist tarihçi Hill ise, İngiliz Devrimi'nin toplumsal sebeplerine dikkat çekmiş, Marksizm'in sadece tarihsel materyalist boyutundan değil dinsel, sosyal ve siyasi sebepler üzerinden İngiliz Devrimi'ni okumaya çalışmıştır. Hill ve Hilton'un çalışmalarında kadın emeğinden bahsetmeleri feminist tarihin gelişmesine ayrıca katkı sunmuştur.

Erken dönem Marksist tarihçilerin ve İngiliz Marksist tarihçilerin en önemli ortak noktası tarihsel gelişmeleri indirgemeci bir tavırla ele almaktan öte tarihin insan ilişkileri yönünden incelenmesine katkı sunmuş olmalarıdır. İngiliz Marksist tarihçi Thompson, sınıf kavramının indirgemeci olarak ele alınmasını eleştirmiş, sınıfın insan ilişkileri sonucunda ortaya çıktığını vurgulamıştır. Günümüz itibarıyla Marksist tarih çalışanların, insan ilişkileri ile tarihsel konjonktür arasındaki doğru bağlantıyı kuramamaları onları daha kolaycı bir yola itebilir. Bunun sonucu olarak insan ilişkileri soyutlanarak güncelden uzak sadece tarihte belli dönemlerde ortaya çıkan benzerliklerin daha çok bilimsel olma uğruna tarihsel yasa olarak iddia edilmesi riski ortaya çıkabilmektedir. Hobsbawn'ın belirttiği gibi özellikle İngiliz Marksist tarihçilerin, bazen yaptığı çalışmaların Marksizm'den daha çok Komünist Parti konseptine göre yazmışlarsa da bütünlük bağlamında ortak sorunsallar etrafında birleştikleri

görülmektedir. Ancak bu tutum, dönem itibariyle güncelden uzak çalışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu çalışma, bahsi geçen erken dönem Marksist tarihçilerin ve İngiliz Marksist tarihçilerin tarihsel yasalar keşfetmek amacıyla daha çok insan ilişkileri üzerinden emeğin, sınıfsal bilincin kökenini bulmaya çalıştıkları sonucuna varmıştır.

Kaynakça

- BLOCH, Marc (2013), Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CADİOU, François vd. (2013), Tarih Nasıl Yapılır, Çev. Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Sinan Kadir (2001), "Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek: Açık Marksizm İlişkisel Yaklaşım ve Praksis", Praksis, Sayı:1, ss. 183-223.
- ÇOLAK, Metin (2011), "Georg Lukacs'ı Yeniden Düşünmek", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 12, ss. 91-124.
- DOBB, Maurice (1981), Kapitalizm, Sosyalizm, Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma, Çev. Mehmet Selik, Ankara, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- DOBB, Maurice (2001), Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, Çev. Feyza Kantur, İletişim yayınları, İstanbul.
- DYER, Christopher (2013), <http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1168&context=mff>, Erişim tarihi: 15.12.2013.
- ENGELS Friedrich (2018), Alman Köylü Savaşı, Çev. Okay Gönensin, Yordam yayınevi, İstanbul.
- EPSTEIN, En Stephan R., RODNEY, Hilton (2007), "Marxism and the Transition from Feudalism to Capitalism", Past and Present, 195, ss. 248-269.
- GRAMSCI, Antonio (1986), Hapishane Defterleri, Seçmeler, Onur Yayınları, İstanbul.
- GRAY Robbie, E. P. Thompson (1979), "History and Communist Politics", Marxism Today.
- FUKUYAMA, Francis (1999), Tarihın Sonu ve Son İnsan, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- HILL, Christopher (1991), the World Turned Upside Down, Penguin Yayınevi, İngiltere.
- HILL, Christopher (2016), İngiltere'de Devrim Çağı 1603-1714, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HILTON Rodney vd. (1984), Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, Çev. Müge Gürer, Semih Sökmen, Metis Yayınları, İstanbul. HOBBSAWN, Eric (1998a), Devrim Çağı (1789- 1848), Dost Kitabevi Yayını, Ankara.
- HOBBSAWN, Eric (1998b), Sermaye Çağı (1848- 1875), Çev. Bahadır, Sina Şener, Dost Kitabevi Yayını, Ankara.
- HOBBSAWN, Eric (2012), Karl Marx'ın Tarih Yazımına Katkısı, Birikim Dergisi, Vol. 3, ss. 53-64.
- LENİN, V. İ (2003). Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Eriş Yayınları, Ankara.
- LUKÁCS, Georg (1971), History and Class Consciousness Studies in Marxist Dialectics, Merlin Press, London.

- IGGERS, Georg G. (2011), Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara.
- MARKS, Karl (2013), Kapital Ekonomi Politüğın Eleştirisi, Çev. Mehmet Selik ve Nail Salgan, Yordam Kitabevi, İstanbul.
- MARKS, Karl (2016), Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i, Çev. Tanıl Bora, İletişim yayınları, İstanbul.
- KAYE, Harvey (2009), İngiliz Marksist Tarihçiler, Çev. Arife Köse, İletişim, İstanbul.
- KÖKSAL, Hüseyin, "Tarih Neydi, Niçin Yazılıyor ve Nasıl Eleştiriliyordu? Antikçağdan Bilimsel Tarihe Kadar", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2009, Vol. 29, ss. 1604-1625.
- OĞUZ, Şebnem (2007), "Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar", Praksis, sayı:17, ss. 33-56.
- ÖZLEM, Doğan (2001), Tarih Felsefesi, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- ÖZ, Şaban (2008), "Marksist Tarih Felsefesine Giriş", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Vol. 12, ss. 21-37.
- ÖZİNANIR, Can Irmak (2013), "Hangi Gramsci? Hangi konjonktür?", <http://www.marksist.org/teori/aadan-sosyalizm-yazlar/10153-hangi-gramsci-hangi-konjonktur>, Erişim tarihi: 27.12.2013.
- PERRY, Matt (2010), Marksizm ve Tarih, Çev. Gül Tunçer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- POPER, Karl (2010), Açık Toplumun Düşmanları-II, Çev. Harun Rızatepe, Liberte Yayınları, Ankara.
- SEWELL, William H. (2016), "How Classes Are Made: Critical Reflections on E. P. Thompson's Theory of Working Class Formation", <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51104/336.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim tarihi: 25.01.2016.
- TEXIER, Jacques (1985), Gramsci ve Felsefe, Çev. Kenan Somer, Birey ve Toplum, Ankara.
- The Economist, (2002), "Marx after Communism", December 21st.
- THOMPSON, Edward Palmer (2015) , İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TROÇKİ, Leon (1976), Sürekli Devrim, Çev. A. Muhittin, Kız Yayınları, İstanbul.
- TROTSKY, Leon (2008), The History of the Russian Revolution, Çev. Max Eastman, Online Kitap Formatına Çeviren: Konstantine Thoukydidis., <https://www.marxists.org/ebooks/trotsky/history-of-the-russian-revolution/ebook-history-of-the-russian-revolution-v1.pdf>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- TROTSKY, Leon (2018), Tek Ülkede Sosyalizm, <http://www.marxists.org/turkce/trocki/1930/tus.htm>, Erişim tarihi: 11.10.2018.
- VILAR, Pierre (2012), "Maksist Tarih: İnşa Halinde Olan bir Tarih", Birikim Dergisi, Vol. 3, ss. 25-51.
- YAYLA, Atilla (2018), "Eric Hobsbawm'ın Ardından", <http://www.hurfikirler.com/eric-hobsbawmin-ardindan/>, Erişim tarihi: 25.01.2018.